

Bóna, Martin; Katkin, Slavomír; Viršík, Rudolf; Zrubcová, Soňa

**Výsledky stavebno-historického a archeologického výskumu kaštieCa
v Novákoch - časť Laskár**

Archaeologia historica. 2000, vol. 25, iss. [1], pp. 105-118

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140368>

Access Date: 19. 02. 2025

Version: 20250219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

B.

VÝZKUM OPEVNĚNÝCH SÍDEL

Výsledky stavebno-historického a archeologického výskumu kaštieľa v Novákoch – časť Laskár

MARTIN BÓNA – SLAVOMÍR KATKIN – RUDOLF VIRŠÍK – SOŇA ZRUBCOVÁ

Záchranný stavebno-historický a archeologický výskum kaštieľa v Laskári bol realizovaný vyššie uvedenými pracovníkmi Pamiatkového ústavu v Nitre v r. 1996–1999 za účelom podrobného doskúmania a zdokumentovania pamiatky pred plánovanou asanáciou.¹

Situovanie a opis kaštieľa

Zvyšok zánikovej obce Laskár, dnes administratívna súčasť mesta Nováky, sa nachádza v južnej časti Hornonitrianskej kotliny, na nive rieky Nitry, 5 km juhozápadne od Prievidze. Kaštieľ sa pôvodne spolu s parkom rozprestieral na východnom okraji nížinnej obce s ulicovou radovou zástavbou (obr. 3). Strategickú polohu objektu vo frekventovanom údolí zvyšovalo vizuálne prepojenie s neďalekými hradmi.²

Trojpodlažná budova kaštieľa mala nepravidelný pozdĺžny pôdorys, skladajúci sa zo 43 m dlhého stredného traktu približnej západovýchodnej orientácie a k nemu z troch strán napojených menších traktov (obr. 4). Z nich dva južné boli prepojené arkádovou loggiou s osovou symetricky situovaným hlavným vstupom (obr. 1).

Najnižšie suterénne podlažie pokrývalo stredný a zčasti aj bočné traky a jeho miestnosti boli zaklenuté valenými klenbami s lunetami. Obdobné klenby mali aj miestnosti vyššieho prízemného podlažia. Komunikačne boli napojené na ústrednú chodbu pod arkádovou loggiou, zakončenú na oboch stranách schodiskami na poschodie. Okrem arkádovej loggie boli miestnosti poschodia zväčša bez klenieb a dispozične sledovali miestnosti na prízemí. Východné schodisko z poschodia pokračovalo až do podkrovia s výstupom na drevenú vežičku, ktorá dominovala na hrebeni mohutnej valbovej strechy. Fasády boli členené oknami s jednotnou plastickou výzdobou, výraznými rímsami a lizénami, pričom na južnom vstupnom priečelí dominovala poschodová arkádová pavlač (obr. 1).

Doterajšie poznatky o vývoji kaštieľa

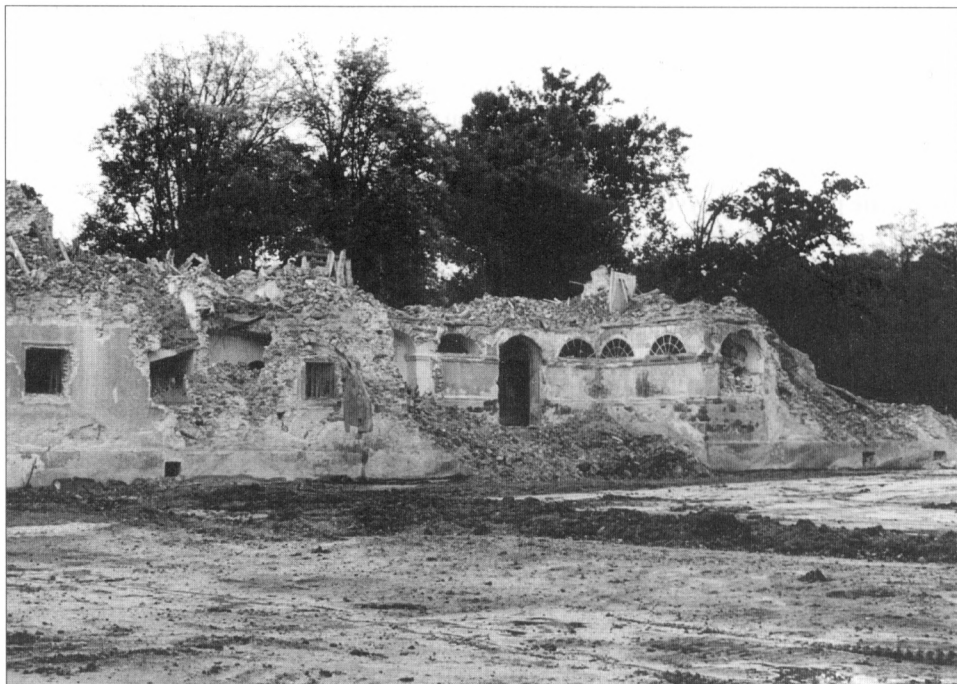
Už staršia historicko-miestopisná literatúra z konca minulého storočia uvádzala, že kaštieľ bol kedysi vodným hradom, obkoleseným valmi a vodnými priekopami (Vende 1898, 131). Mladšia súpisná pamiatková literatúra len stručne konštatovala renesančný pôvod objektu (Súpis II, 398), pričom bližšie poznatky o jeho pôvode a architektonickom vývoji priniesol až pamiatkový výskum PÚ v Banskej Bystrici v r. 1987 (Kasper a kol. 1987). Podľa jeho výsledkov bola najstaršou časťou kaštieľa západná trojpriestorová jednotraktová prízemná budova so suterénom, ku ktorej patrila z juhu napojená veža, prevyšujúca prízemný trakt. Takýto neskorogotický objekt mal byť v renesancii v jednej etape zväčšený do rozlohy, akú si zachoval do dnešných čias (Kasper a kol. 1987, 25–29).³

Archívne pramene k dejinám kaštieľa

So vznikom obce Laskár súvisí predošlá osada svätého Jakuba, ktorá na základe archeologických nálezov mohla vzniknúť v 12. stor. (Bialeková a kol. 1992, 113). Z nej pochádzal istý kráľovský človek Ján, syn Laskára, spomínaný v r. 1355 (Kubasák 1976, 28). Historici predpokladajú, že práve rozmachom osídlenia chotára tejto osady vznikla nová sídelná jednotka, nazvaná po svojom zakladateľovi Laskárovi. Obe osady sa spoločne po prvýkrát spomínajú v r. 1408, pričom staršia osada začiatkom 16. stor. zanikla.



Obr. 1. Celkový pohľad na kaštieľ od juhu pred asanáciou. Foto: Bóna V/97.



Obr. 2. Celkový pohľad na kaštieľ od juhu po asanáci. Foto: Zrubcová X/99.

Prvá písomná zmienka o kaštieli „Castellum Lazkar vocatum“ pochádza až z r. 1546, kedy spolu s obcou patrí zemianskej rodine zo Záblatia a Hrušova. V jej vlastníctve sa uvádzala aj v r. 1532, pričom už v r. 1528 si rodina uplatňovala majetkoprávny vzťah v obci (Sedlák–Melníková–Đurina 1976, 73–76).

V r. 1601, kedy sa pri obci odohrala bitka sedliackych insurgentov proti zbojníckym bandám, bol kaštieľ spolu s obcou vypálený. V r. 1672 sa dozvedáme o novom majiteľovi kaštiela, ktorým bol Andrej Vitáloš. V priebehu 1. pol. 18. stor. ho získala rodina Berényiovcov a tá si z Laskára vytvorila sídlo malého panstva. Súpis majetku panstva z r. 1788 uvádza opis kaštiela, podľa ktorého bol tento obohnán dvoma múrmi, vymedzujúcimi vodnú priekopu. Do kaštiela vtedy viedol padací most, pričom v strede budovy sa nachádzala malá vežička s dvoma zvonami (bližšie Kubasák 1976, 28).

V r. 1798 sa kaštieľ s panstvom stal záložným majetkom Antona Brauneckera, ktorý v nasledujúcom roku uskutočnil rozsiahlu prestavbu objektu.

V 2. pol. 19. stor. kaštieľ zakúpila rodina Tarnóczyovcov a zriadila si v ňom rodový archív (Sedlák–Melníková–Đurina 1976, 84–87). V jej vlastníctve zotrval až do zoštátnenia. Neskôr prešiel do majetku ministerstva vnútra SR a slúžil ako vojenský objekt až do r. 1997, kedy sa začala likvidácia objektov v okolí kaštiela.

Dejiny kaštiela sa skončili v lete 1999, kedy prebehla jeho asanácia.

Výsledky výskumu kaštiela

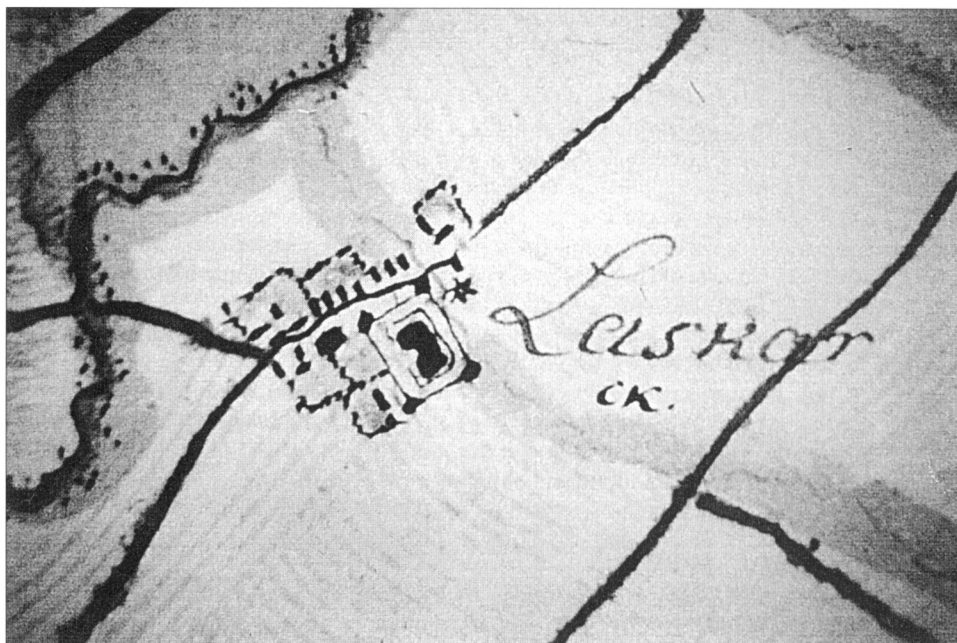
Realizácia archeologického výskumu bola skomplikovaná vysokou hladinou spodných vôd. To spôsobovalo rýchle zatápanie a deštrukciu profilov sond, čo často znemožnilo analyzovať a dokumentovať odkryté situácie. Napriek tomu boli zistené nové poznatky o pôvode a rozsahu opevneného sídla.

Medzi najstaršie zistené architektúry v suteréne kaštiela patria fragmenty kamenného základového muriva šikmo podbiehajúceho pod priečku medzi miestnosťami č. 4 a 5, ako aj torzo s ním rovnobežne prebiehajúceho muriva pod východnou stenou miestnosti č. 10 (obr. 4). Sondy popri západnej a južnej stene miestnosti č. 6 a popri východnej stene miestnosti č. 7 potvrdili priebeh súdobých najstarších murív, zachytených tiež na prízemí stavebno-historickým výskumom. Podľa použitia obdobného stavebného a pojivového materiálu možno k opísaným architektúram priradiť aj fragment zalomeného muriva, odkrytého pred nástupným schodiskom do kaštiela (obr. 4/16). Zistené murivá šírky okolo 1 m sú len zvyškom pôdorysne neucelene zachyteného stavebného komplexu, z ktorého sa zreteľnejšie črtajú dva obdĺžnikové priestory objektu s odkrytým severovýchodným nárožím (obr. 4/6, 12).

Ďalšími archeologickými sondami situovanými do priestoru západne a severne od kaštiela sa našli základy murovaného opevnenia šírky 1,6 m, ktorého súvis s opísanou najstaršou zástavbou predpokladáme podľa zhodnosti stavebného a pojivového materiálu (obr. 4/18, 19). Opevnenie prebiehalo vo vzdialenosti približne 4–6 m od budovy kaštiela. Ďalšou sondou orientovanou k severovýchodnej časti kaštiela sa zachytila časť severného úseku hradby, stáčajúcej sa juhovýchodným smerom (obr. 4/20). Túto hradbu prekryvala zániková požiarová vrstva s keramickým materiálom z 2. pol. 15.–zač. 16. stor. Až po zániku opevnenia bola zániková vrstva prerušená výkopom priekopy šírky 5–6 m, ktorá sledovala líniu opevnenia z vonkajšej strany (obr. 4, 6). Z priebehu priekopy sa javí pravdepodobné, že nadviazala na staršiu priekopu patriacu murovanému opevneniu, ktorá bola neskôr rekonštruovaná, prípadne rozšírená.

Nájdený sprievodný materiál z archeologických sond neumožňuje presne zadatovať vznik opevneného sídla. Keramika nevybočuje z rámca 2. pol. 15.–zač. 16. stor. (obr. 8). Môžeme teda aj vzhľadom na zánikovú vrstvu opevnenia a archívne pramene predpokladať výstavbu sídla v priebehu 15. stor.

V súvislosti s počiatkami nížinného opevneného sídla vo vlastníctve miestnych zemanov je na úrovni doterajších poznatkov problematické zaradenie nálezu 2 m širokého

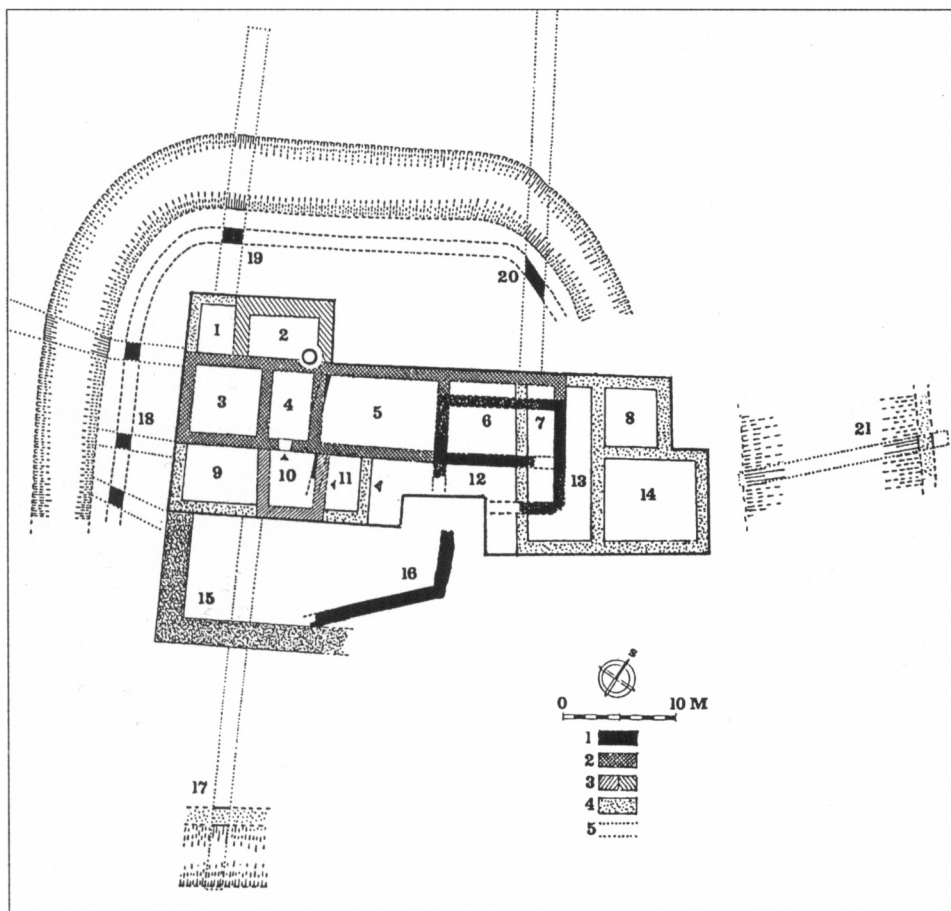


Obr. 3. Laskár na vojskej mape z r. 1782–85. Kriegsarchiv Wien.

základu kamenného muriva, odkrytého pred juhozápadným nárožím kaštieľa (obr. 4/15). Murivo vybiehalo v línií západnej fasády južným smerom a vo vzdialenosti cca 12 m sa zalomilo na východ, kde prerušilo priebeh pravdepodobne staršieho opísaného muriva (obr. 4/16). Žiaľ rýchle zatápanie sond a deštrukcia profilov neumožnili datovanie muriva a ani jeho presné chronologické zaradenie k susednému murivu.⁴

Archeologicky doložený násilný zánik opevnenia najstaršieho sídla znamenal zrejme aj zničenie väčšiny jeho zástavby. Nepriamo tomu nasvedčuje aj skutočnosť, že objekt nového sídla len z veľmi malej časti využil murivá staršej zástavby. V tejto druhej identifikovanej stavebnej etape oživenia sídla vznikla 34 m dlhá a 8 m široká jednotraktová budova s orientáciou západ–východ. Z pôdorysne štvorpriestorového traktu zachovaného do pôvodnej výšky dominovala len západná trojpriestorová časť (obr. 4/3–5). Tá mala suterén a ďalšie tri nadzemné podlažia, pričom východná jednopriestorová časť mala nad suterénom len prízemie (obr. 4/6–7).⁵ Hlavný vstup do objektu bol v osi južnej fasády v úrovni príziemia vyvýšenej časti traktu. Viedol do strednej najužšej miestnosti, ktorá bola komunikačným centrom a predpokladáme, že pôvodne obsahovala schodisko do suterénu i na vyššie poschodie (obr. 4/4). Z hlavného vstupu sa zachovali len zvyšky špaliet, pričom z pôvodných okenných otvorov sa na prízemí zachovalo len jedno štvoruholníkové okno v severnej stene západnej miestnosti (obr. 4/3). Malo kamenné ostenie s jednoduchou pravouhlou profiláciou a dovnútra roztváravé špalety so segmentovým záklenkom.

Vstup do suterénu bol situovaný pod hlavným vstupom na južnej fasáde. Zachoval si primárne osadený kamenný polkruhový portál s okoseným ostentím a ihlancovým ukončením soklovej pravouhlej časti profilácie (obr. 7). Za ním sa vstupovalo do úzkej miestnosti s predpokladaným schodiskom na prízemie, z ktorej tiež viedli vstupy do bočných priestorov a ku studni (obr. 4/3, 5, 2). Jeden vstup mal zachované pôvodné ostenie polkruhového portálu a vo východnej miestnosti sa zistilo ostenie pôvodného vetracieho okienka s prevliekanou mrežou. Keďže všetky opísané miestnosti príziemia a suterénu mali neskôr vbudované renesančné klenby, predpokladáme ich pôvodné rovné zastropenie. Obdobné



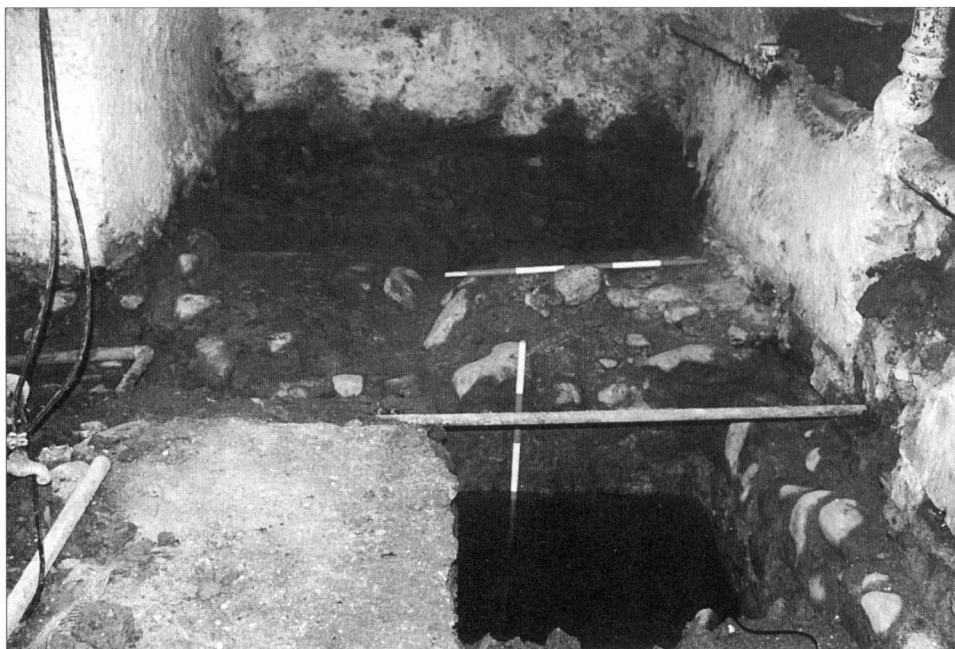
Obr. 4. Pôdorys kaštieľa so situovaním archeologických sond (1: 15. stor., 2: prelom 15./16. stor., 3: pol. 16. stor., 4: koniec 16. stor., 5: archeologická sonda). Kresba: M. Bóna.

trámové zastropenie mali aj vyššie dve podlažia, ktorých dispozícia opakovala schému prízemnia a boli v mladšom období rozsiahlo prestavané.

Východná nižšia časť traktu vznikla rozšírením staršieho objektu smerom na sever, pričom staršie konštrukcie boli čiastočne využité v južnej a východnej stene (obr. 4/6, 7). Či bola ponechaná aj zvyšná staršia zástavba, pokračujúca južným smerom (obr. 4/12) nebolo možné výskumom preukázať. Predpokladáme, že táto časť traktu mohla slúžiť na hospodárske účely sídla.

Zachovaná celistvosť traktu s veľkými plochami pôvodných omietok dokladá pomerne vysokú úroveň zrevitalizovaného opevneného sídla. Tvaroslovie len stroho zachovaných architektonických článkov a sprievodný archeologický materiál zo sond v suteréne dovoľujú len orientačné zaradenie tejto stavebnej etapy do prelomu 15./16. stor. Uvedené datovanie podporuje keramický materiál zo zánikovej vrstvy opevnenia najstaršieho sídla, porušenej mladšou priekopou chrániacou opísanú zástavbu z druhej stavebnej etapy.

Ďalšie stavebné úpravy súvisia s pôdorysným rozšírením, respektíve s posilnením obranyschopnosti neskorogotického traktu, a to výstavbou dvoch veží napojených na vstupnú os traktu z južnej i severnej strany. Menšia južná veža s vonkajšími rozmermi 5,5×6,5 m prekry-



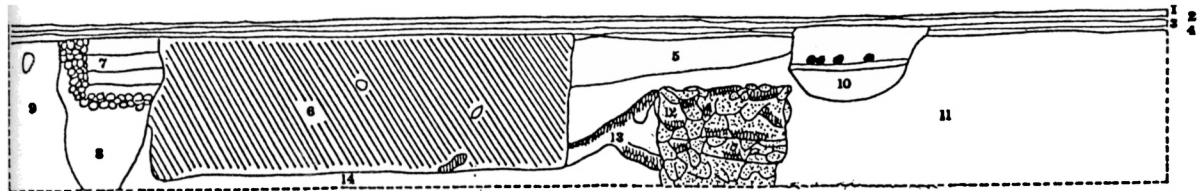
Obr. 5. Suterén, miestnosť č. 7, odkryté základové murivo severnej steny z najstaršej stredovekej etapy. Foto: Katkin VIII/98.

la pôvodné vstupy do suterénu a prízemnia objektu (obr. 4/10), pričom z druhej strany traktu napojená mohutnejšia veža s rozmermi 5,5×9 m obostavala priestor studne (obr. 4/2).

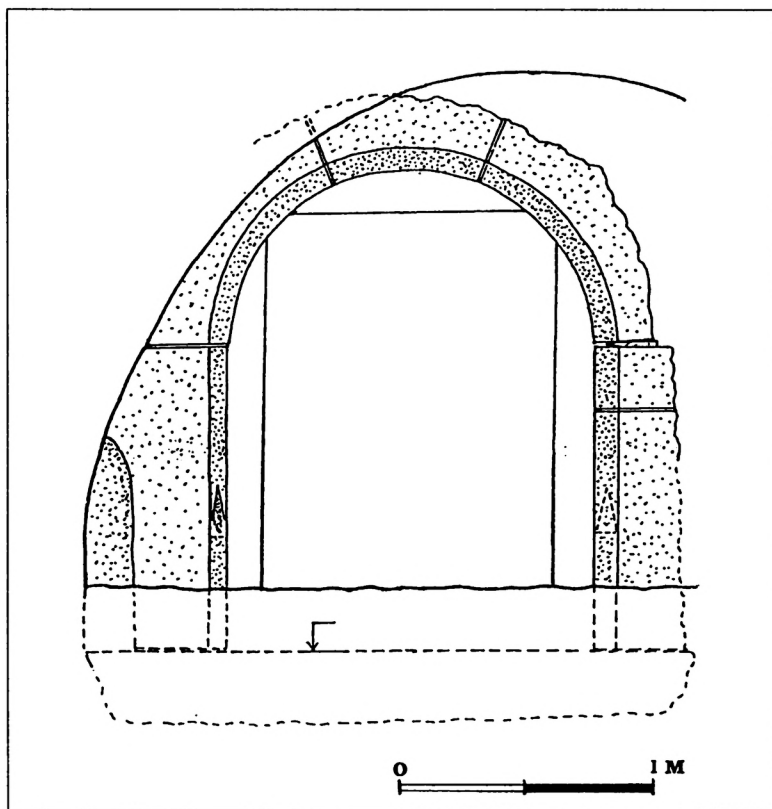
Prístavba južnej veže prevzala funkciu hlavného vstupu do objektu a umožnila zalomenie priebehu vnútornej prístupovej komunikácie, čím sa zvýšila jeho obranyschopnosť. Tento trojpodlažný objekt s 1 m širokými múrmi a nárožiami armovanými tesanými kvádrmi mal suterén a ďalšie dve nadzemné podlažia, takže bol o jedno podlažie nižší než trakt. Suterén s pôvodnou valenou klenbou mal samostatný vstup na východnej fasáde. Približne nad ním, v úrovni prízemnia, bol situovaný aj hlavný vstup do sídla a priestor prízemnia veže tak tvoril vstupnú miestnosť, v ktorej sa prístupová trasa pravouhlo zalomila k starému vstupu v trakte.⁶ Najvyššie podlažie veže bolo v nasledujúcich obdobiach značne prestavané a nezachovali sa jeho pôvodné otvory. Ako sondáž potvrdila, obe nadzemné podlažia mali rovné trámové stropy.

Podstatne mohutnejšia bola severná veža s 1,4–1,6 m hrubými múrmi. Výškou dosahovala úroveň traktu, z ktorého bola tiež sprístupnená. Počas mladších prestavieb bola odstránená jej západná stena, ktorej priebeh sa zistil nálezom severozápadného armovaného nárožia a odkrytím odtlačkov zbúranej steny v omietke severnej fasády traktu. Pôvodne mal objekt tri nadzemné podlažia s rovnými stropmi, pričom v úrovni suterénu bol zrejme ponechaný len malý priestor, sprístupňujúci studňu. Z autentických otvorov sa len vo východnej stene poschodia zistila nika okenného otvoru.

Odlišnosti v hrúbke murív, v charaktere omietok a v použití stavebného materiálu u oboch vežových prístavieb, dokladajú ich vznik v určitom časovom odstupe, pravdepodobne okolo pol. 16. stor., avšak poradie ich výstavby nebolo možné výskumom doložiť. Ani archeologické sondy v suteréne južnej veže neumožňujú presnejšie datovanie jej vzniku. Sprievodný archeologický materiál je datovateľný do rozpätia 16.–17. stor. Keďže pred pol. 16. stor. vystupuje ako majiteľ sídla zemianska rodina zo Záblatia, možno túto pokladať za stavebníka opisanej dostavby. Opevnené sídlo tak získalo zriedkavý pôdorys pozdĺžneho traktu s dvoma výraznými vežovými prístavbami v osiach dlhších strán vyvýšenej



Obr. 6. Rez 1/98 – východný profil sondy. Kresba: S. Katkin.



Obr. 7. Neskorogotický vstupný portál do suterénu. Kresba: M. Bóna.

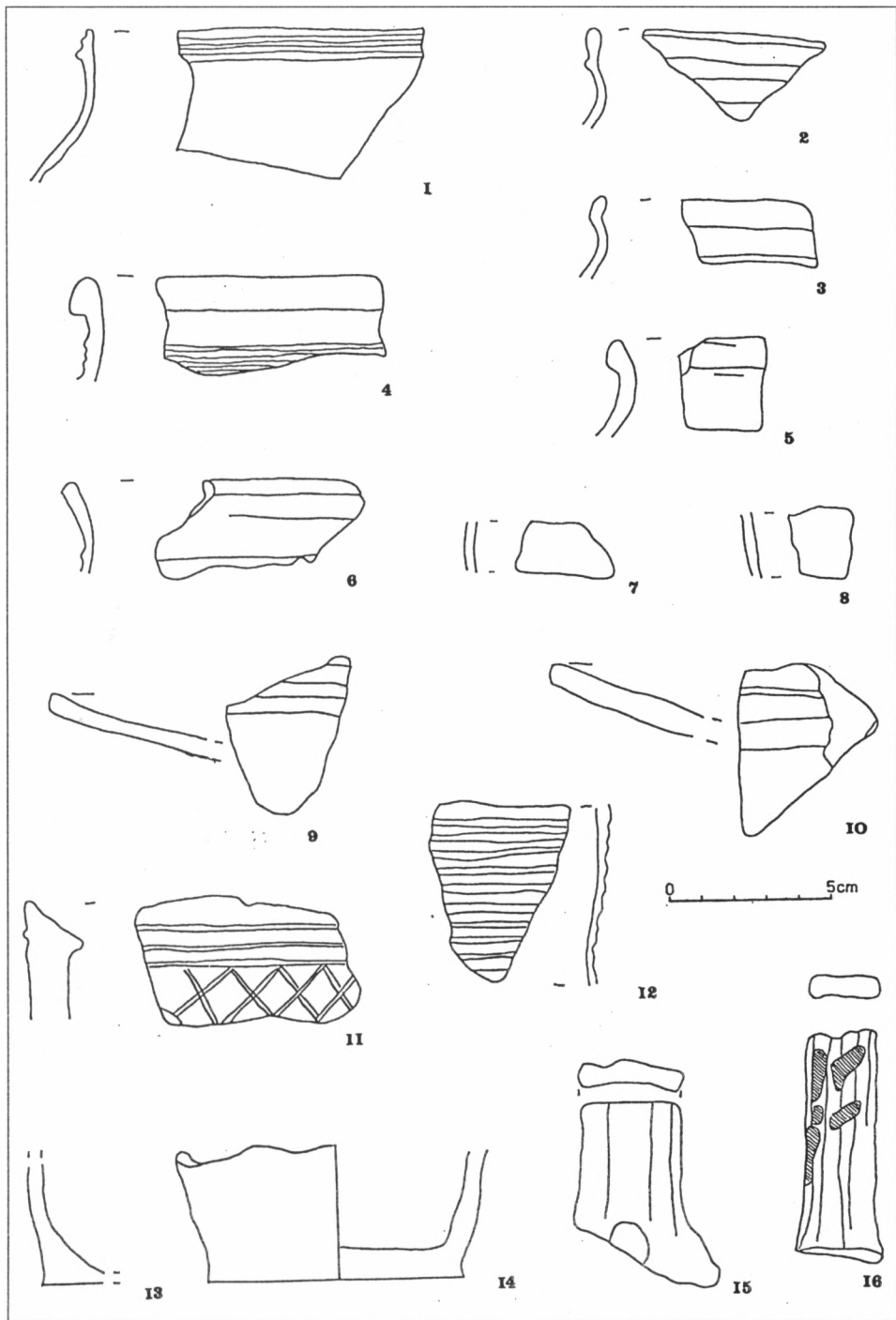
časti traktu. Obdobná pôdorysná schéma je známa aj z neďalekej lokality kaštieľa v Šimonovoch. Tam už v priebehu 2. štvrtiny 15. stor. vznikol viacpodlažný, pôdorysne trojpriestorový trakt súčasne s dvoma vežami uprostred dlhších priečeli (Ruttkay 1996; Bóna 1996). Už podstatne viac boli rozšírené neskorogotické sídla, ktorých trakt bol opatrený takto len jednou vežou. Takýmto príkladom z horného Ponitria bol napríklad kaštieľ v Hornej Vsi, asanovaný v 60-tych rokoch (Krejčí 1953). Z územia dnešného Maďarska k takýmto patria neskorogotické jadrá kaštieľov v Zsennye, Jánosháze a Devecseri (Koppanyi 1987, 459 – obr., 460).

Neskoršie renesančné prestavby opevneného sídla v Laskári viedli k jeho rozšíreniu a k zdokonaleniu jeho opevnenia. Predovšetkým bol pozdĺžny trakt predĺžený ďalej na východ a doplnený o menšie juhovýchodné krídlo, čím sa nová zástavba dostala do priestoru zasypanej stredovekej priekopy (obr. 4/8, 13, 14). Táto nová časť bola kompletne podpivničená zaklenutými priestormi a sprístupnená vstupom v južnej fasáde. V západnej časti traktu vznikli tiež dve malé krídla, a to rozšírením severnej a južnej veže (obr. 4/1, 2, 9, 10, 11). Tieto prístavby neboli podpivničené a v úrovni prízemnia boli zaklenuté valenými klenbami s hlbokými lunetami. Väčšie juhozápadné krídlo zablokovalo staršie hlavné vstupy do suterénu a prízemnia sídla, preto nový vstup do suterénu presunuli na južnú fasádu niekdajšej veže a hlavný vstup do objektu posunuli na východnú fasádu krídla. Centrálné spojovacie schodisko zostalo naďalej v úzkom priestore neskorogotického traktu.

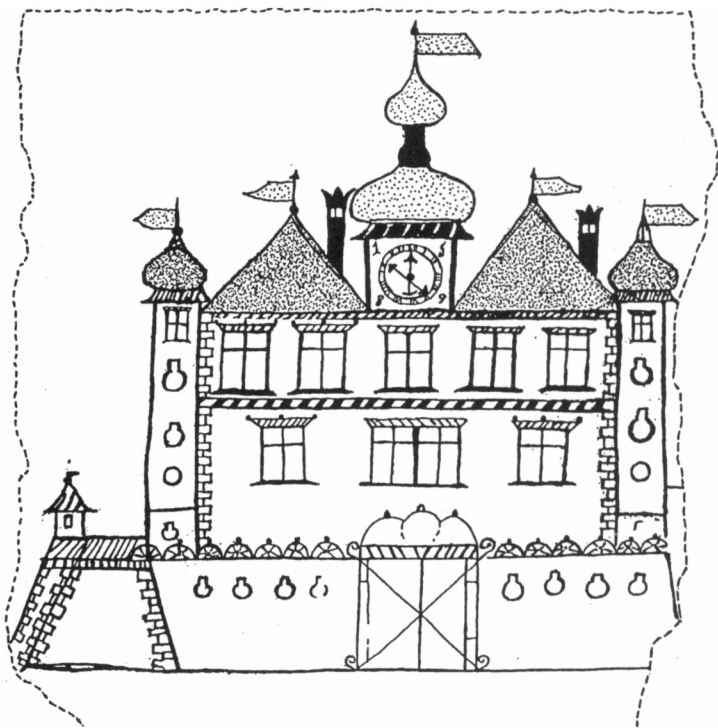
Počas tejto prestavby, prípadne o niečo neskôr, boli renesančnými klenbami doplnené i zvyšné miestnosti prízemnia a suterénu, čo vyvolalo nutnú zmenu vo výškovom členení podlaží stredovekého objektu. Pôvodne tri nadzemné podlažia sa zredukovali na dve, pričom miestnosti poschodia mali zväčša rovne trámové stropy. V miestnostiach na severozápadnom a severovýchodnom nároží poschodia objektu boli situované niky prevéto, sprístupnených priamo z príľahlých obytných miestností (Bóna 1999, 284, 285 – obr. 14). Celý stavebný komplex bol v renesancii výškovo zjednotený a nadvýšený podkrovným múrom. Ten bol členený striedavo štrbinovými strieľňami a eliptickými vetracími otvormi, zdobenými maľovanými šedomodrými paspartami. Z výtvarnej výzdoby fasád sa zistila tiež maľovaná výzdoba nárožného kvádrovania šedomodrej farebnosti na bielom podklade.

K presnejšiemu datovaniu opísaných renesančných úprav, ktoré zmenili výzor neskorostredovekého zemianskeho sídla na reprezentačný kaštieľ, ako aj k objasneniu charakteru nového vonkajšieho opevnenia prispel nález maľby v interiéri prízemnia pôvodnej južnej veže.⁷ Maľba s vyznačeným datovaním do r. 1589 zachytáva s veľkou pravdepodobnosťou štylizovanú a schématicizovanú panorámu laskárskeho kaštieľa, v popredí so zástavbou obce (obr. 9). Kaštieľ je zobrazený ako dvojpodlažná budova, zakončená valbovými strechami a ústrednou hodinovou vežou s dvojitou cibulovou strechou. Fasáda je zdobená nárožným kvádrovaním a rímsami. Po bokoch kaštieľa sú v pozadí zakreslené dve štvorpodlažné veže so strieľňami a cibulovými strechami. Spodnú časť stavby lemuje hradba vonkajšieho opevnenia, zakončená oblúčikovou atikou. Hradba je členená kľúčovými strieľňami a v jej strede je zakreslená hlavná vstupná brána. V ľavom ukončení hradby je vyznačený bastión s nárožnou strážnou vežičkou. Z kresby usudzujeme, že ide o schématické znázornenie laskárskeho kaštieľa po opísanej renesančnej prestavbe na sklonku 16. stor. Nasvedčuje tomu nielen dvojpodlažnosť zakreslenej budovy, ústredné situovanie hodinovej veže, ktorá bola v baroku prestavaná na zvonovú, ale aj opevnenie s bastiónmi, ktoré je tiež doložené na mape z Jozefinského mapovania v r. 1782–85 (obr. 3). Podľa tejto mapy opevnenie obkolesovalo budovu kaštieľa zo všetkých strán a malo pravidelný obdĺžnikový pôdorys. Na nárožniach opevnenia sú zakreslené vybiehajúce bastióny alebo bašty. Na základe opisu opevnenia kaštieľa z r. 1788 sa opevnenie skladalo až z dvoch múrov, medzi ktorými sa nachádzala vodná priekopa (Kubasák 1976, 28). Kresba na mape ukazuje, že hradobný múr s bastiónmi bol vonkajší, pretože ďalší vyznačený múr obkolesoval kaštieľ v menšom odstupe.

Archeologické sondy situované v okolí kaštieľa za účelom zistenia priebehu renesančného opevnenia zachytili 1,5 m široké murivo vo vzdialenosti cca 26 m južne od kaštieľa (obr. 4/17). V profile výkopu bola zaznamenaná priekopa, situovaná z vonkajšej strany múru. Pravdepodobne išlo teda o vnútorný múr, vymedzujúci spomínanú vodnú priekopu. Ďalšou sondou východne od kaštieľa sa zistila priekopa spolu s vonkajším múrom, vzdialeným cca 16 m od východného priečelia (obr. 4/21). Sondážou v severnom predpolí kaštieľa sa síce nepodarilo zachytiť žiadne náznaky novovekého opevnenia, avšak malá vrstva sedimentov na dne stredovekej priekopy naznačuje jej krátku existenciu a priebeh novej možnosti teda očakávať vo väčšej vzdialenosti od kaštieľa (obr. 4/20). Rýchla deštrukcia profilov sond a presakovanie spodnej vody znemožnili dokumentovanie a tiež možné datovanie



Obr. 8. Výber keramiky. Kresba: S. Katkin.



Obr. 9. Kaštieľ na nástennej maľbe z r. 1589. Kresba: M. Bóna.

nájdenej zvyškov murív. Predpokladáme však, že súvisia s renesančným opevnením kaštieľa, keďže na východnej strane už rešpektujú nové renesančné krídlo rozšíreného stredovekého traktu. Len ďalšou sondážou by bolo možné potvrdiť tento predpoklad a zmapovať celý priebeh opevnenia, ako tiež zistiť charakter jeho nárožných bastiónov, prípadne i nárožných veží, ako to naznačuje kresba kaštieľa z r. 1589.

Podľa celistvej zachovanosti renesančných murív kaštieľa, spolu s výzdobou na fasádach sa zdá, že sa ho vypálenie spolu s obcou v r. 1601 moc nedotklo.⁸

Niekedy v priebehu 17. stor. sa kaštieľ spolu s obcou dostal do majetku Andreja Vitáloša (Kubasák 1976, 28). Pravdepodobne sa tento nový majiteľ pričínil o zvýšenie reprezentatívnosti renesančného kaštieľa tým, že vstupné južné priečelie doplnil o poschodovú loggiu. Nový architektonický prvok vyplňal ustúpený priestor medzi bočnými stenami južných krídel a spolu s nástupným schodiskom prehĺbil prepojenie interiéru kaštieľa s okolitým prostredím. Obe podlažia mali otvorené arkády, na poschodí nesené toskánskymi stĺpmi s entázou, o ktoré sa opierali polia krížovej klenby (obr. 1). Loggia zároveň slúžila ako spojovací priestor medzi bočnými krídlami a ústredným traktom. Zakončená bola podkrovným múrom s oválnymi vetracími otvormi podobne ako susedné krídla. Pompéznosť hlavného priečelia bola vtedy zvýšená aj veľkoplošnou figurálnou maľbou v úrovni poschodia juhovýchodného krídla, z ktorej sa zistili len zvetrané zvyšky. V tejto neskororenesančnej etape, datovanej podľa tvaroslovných prvkov do poslednej tretiny 17. stor. bolo ukončené zaklenuť zvyšných miestností na prízemí a centrálné schodisko bolo prenosené do východnej časti ústredného traktu. Zároveň vzniklo nové vretenové schodisko nad studňou v severozápadnom krídle, ktoré sprístupňovalo priestor studne v suteréne s vyššími podlažiami, vrátane podkrovia.

Pevnostný charakter si kaštieľ zachoval až do sklonku 18. stor., kedy prebehla jeho

neskorobaroková prestavba. Podľa archívnych prameňov došlo v r. 1799 k odstráneniu vnútorného múru priekopy, ktorá sa odvodnila a premenila na záhradu a park. Ďalej sa uvádza likvidácia padacieho mostu a vstupnej vežičky v obvode vonkajšieho múru. Počas prestavby bol vybudovaný nový prístupový dvojboblúkový kamenný most (Sedlák–Melníková–Ďurina 1976, 84–85). Na základe poznatkov z výskumu došlo pri prestavbe aj k úpravám v interiéri kaštieľa. Do juhovýchodného krídla bolo vložené nové trojramenné schodisko a na poschodí centrálného traktu vznikla veľká reprezentačná sála s príľahlým vestibulom.

Zmena fasád do poslednej podoby pred jeho asanáciou sa uskutočnila okolo pol. 19. stor., kedy sa kaštieľ dostal do rúk rodiny Tarnóczyovcov. Výzor novo prebúraných okien prízemnia sa zjednotil so staršími a jednotnú plastickú výzdobu získali aj okná na poschodí. Zároveň boli zamurované staršie podkrovné otvory a vertikálne členenie objektu sa podoprirolo plastickými rímsami. Ďalšie úpravy v priebehu 19. stor. sa týkali najmä vybudovania nového nástupného schodiska, úpravy komínov a vstupných otvorov.

Novou funkciou vyvolané najmladšie prestavby v 2. pol. 20. stor. síce nevhodne zasiahli do slohového výrazu interiérov, avšak prevažná väčšina historických konštrukcií vrátane omietok zostala zachovaná. Je preto paradoxné, že napriek výskumom zisteným a dávnejšie zreteľným pamiatkovým hodnotám kaštieľa a tiež napriek nedávnej mediálnej kampani, podporujúcej jeho záchranu spolu s neďalekým gotickým kostolom v Koši, sa objekt nepodarilo zachrániť. Vstup do nového tisícročia tak v našej krajine sprevádza likvidácia jedinečných kultúrnych pamiatok, ktoré síce odolali náporom rušných udalostí minulých storočí, neodolali však ilúzii ospravedlňovať likvidáciu pamiatok ako aj akýchkoľvek stôp tunajšieho kontinuálneho osídlenia krátkodobým a pochybným efektom riešenia energetických problémov.

Poznámky

- 1 Dôvodom asanácie bola plánovaná exploatacia uhoľných a lignitových zásob ložiska Nováky. Keďže kaštieľ bol od r. 1965 zapísaný v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok, Ministerstvo kultúry SSR ho v r.1988 zo zoznamu vyňalo s odôvodnením plánovaného poddolovania a umožnilo tak likvidáciu kaštieľa spolu s obcou. Podmienkou likvidácie bolo realizovanie doplnkových výskumov. Stavebno-historický výskum pod vedením Mgr. S. Zrubcovej prebiehal v r. 1996–97 a paralelne s ním sa pod vedením Mgr. S. Katkina uskutočnil archeologický výskum, pokračujúci s prestávkami do r. 1999.
- 2 Len 5 km na sever sa nachádza romanticky prestavaný Bojnický hrad a vo vzdialenosti 8 km na juhovýchod hrad Sivý Kameň. Tieto tri objekty boli navzájom viditeľné a v čase akútneho ohrozenia mohli pomocou svetelných signálov rýchlo skonsolidovať obranu údolia.
- 3 Podľa informácie PhDr. J. Takáčovej bol výskum PÚ v B. Bystrici neskôr korigovaný a dopĺňaný pracovníkmi PÚ v Bratislave. Avšak nálezová správa sa v archíve PÚ nezachovala.
- 4 Na základe nálezovej situácie predpokladáme mladší pôvod širšieho muriva, avšak jeho chronologický vzťah k následným stavebným etapám sídla môže vyriešiť len ďalší archeologický výskum. Výskum v juhozápadnom priestore kaštieľa už totiž nebol z časových dôvodov realizovaný, a tak nebolo možné sledovať priebeh muriva severným smerom.
- 5 Výškový rozdiel bol zistený nálezom severovýchodného nárožia vyvýšenej časti traktu v mieste napojenia na nižšiu východnú časť.
- 6 Keďže východná stena bola pri neskorších prestavbách odstránená, nebolo možné zistiť presnú polohu vstupu. O jeho prítomnosti v tejto stene však nepriamo svedčia ďalšie dve steny prízemnia objektu, z ktorých západná mala len okenný otvor a južná bola bez otvorov.
- 7 Sondy spočiatku odkryli len spodnú časť maľby, zachytávajúcu dva rady domov s valbovými strechami. Následným reštaurátorským výskumom (PhDr. Sura) sa odkryla aj zvyšná horná časť maľby, zachádzajúca za klenbu, ktorá zachytáva objekt kaštieľa.
- 8 Podľa súpisu domov bolo v r. 1598 v obci 13 domov, v r. 1600 ich bolo 10 a už v r. 1601 len 3 domy (Kohútová 1990, 108), čo bolo dôsledkom bitky sedliackych insurgentov proti zbojníckym bandám, táboriacim pri obci. Ďalšiu skazu obce, ktorá ešte v súpise domov z r. 1608 vystupuje ako úplne vypálená, prinieslo drancovanie bočkayovských hajdúchov (Sedlák–Melníková–Ďurina 1976, 78).

Pramene a literatúra

- BIALEKOVÁ, D. a kol., 1992: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia, zv. II. Nitra.
- BÓNA, M., 1996: Výsledky stavebno-historického výskumu kaštieľa v Partizánskom, časť Šimonovany, *Archaeologia historica* 21, s. 349–359.
- BÓNA, M., 1999: Prevety opevnených sídiel šľachty na strednom a hornom Ponitri, *Archaeologia historica* 24, s. 273–290.
- KASPER a kol., 1987: Umelecko-historický a architektonický hĺbkový výskum kaštieľa Laskár. Archív PÚ Bojnice.
- KATKIN, S., 1997: Nováky – Laskár. Kaštieľ. Výsledky archeologického výskumu v r. 1996 (Nálezová správa). Archív AÚ SAV Nitra – č. 14.057/99.
- KATKIN, S., 1998: Nováky – Laskár. Kaštieľ. Výsledky archeologického výskumu v r. 1998 (Nálezová správa). Archív AÚ SAV Nitra – č. 14.058/99
- KATKIN, S., 1998: Výskum kaštieľa v Novákoch – Laskári, *AVANS* v r. 1996, s. 94–95.
- KATKIN, S., : Nováky – Laskár. Výsledky 2. etapy archeologického výskumu kaštieľa v r. 1998, *AVANS* v r. 1998 (v tlači).
- KOHÚTOVÁ, M., 1990: Demografický a sídlištný obraz západného Slovenska. Historické štúdie. Bratislava.
- KOPPÁNYI, T., 1987: Castellum – kastély: a magyarországi kastélyépítés korai századai, *Magyar építő – ipar*, č. 9/10, s. 458–462.
- KREJČÍ, A. F., 1953: Zpráva o průzkumu kastelu v obci Horná Ves. Archív PÚ Bratislava, A116/23.
- KUBASÁK, L., 1976: Laskár – pramene k dejinám kaštieľa v 18. storočí, *Pamiatky a príroda*, č. 3, s. 28–29.
- RUTTKAY, A., 1996: Sídllo pánov zo Šimonovian v stredoveku (Výsledky archeologického výskumu), *Archaeologia historica* 21, s. 329–348.
- SEDLÁK, F.–MELNÍKOVÁ, M.–ĎURINA, A., 1976: Nováky kedysi a dnes. Martin.
- SÚPIS I.–III.: Súpis pamiatok na Slovensku, zv. I.–III. Bratislava 1967–1969.
- VENDE, A., 1898: Nyitrávármegye községei, In: *Magyarország vármegyéi és városai – Nyitrávármegye*. Budapest, s. 26–168.
- ZRUBCOVÁ, S.–BÓNA, M.–VIRŠÍK, R., 1997: Nováky – Laskár, *Pamiatkový výskum kaštieľa*. Archív PÚ Nitra, T 412.

Zusammenfassung

Ergebnisse der bau-historischen und archäologischen Forschung im Schloß in Nováky – Teil Laskár

Der Rest der Wüstung Laskár, heute ein administrativer Bestandteil der Stadt Nováky, befindet sich im Südteil des Talkessels bei Horná Nitra an der Au am Fluß Nitra, 5 km südwestlich von Prievidza. Mit der Entstehung der Gemeinde Laskár hängt eine vorhergehende Siedlung des Hl. Jakob zusammen. Auf Grund der archäologischen Funde nehmen wir an, daß sie im 12. Jh. entstehen konnte (Bialeková und Kol. 1992, 1139).

Die bau-historische und archäologische Rettungsforschung des Schlosses in Laskár wurde in den Jahren 1996–1999 realisiert. Die ältere topographische Literatur aus dem Ende des vergangenen Jahrhunderts anführte, daß das Schloß einst eine mit Wällen und Wassergräben umgebene Wasserburg war (Vende 1898, 131).

Die erste schriftliche Erwähnung vom Sitz „Castellum Lazkar vocatum“ stammt bis aus dem Jahre 1546, damals besaß ihn die Landadelfamilie von Záblatie und Hrušov.

Unter die ältesten im Schloßsouterrain festgestellten Architekturen gehören die Fragmente des steinernen Fundamentmauerwerks, das schräg unter der Querwand zwischen den Räumen Nr. 4 und 5 verlief, sowie der Torso des damit parallel verlaufenden Mauerwerks unter der Ostwand des Raums Nr. 10 (Abb. 4). Die Sonden an der West- und Südmauer des Raums Nr. 6 und an der Ostwand des Raums Nr. 7 bestätigten den Verlauf der ältesten zeitgenössischen Mauerwerke, die durch die bau-historische Forschung auch im Erdgeschoß festgestellt wurden. Nach der Verwendung des analogen Bau- und Bindematerials ist es möglich, zu den beschriebenen Architekturen auch das Fragment eines gekrümmten Mauerwerks einzureihen, das vor der Eingangstreppe (Abb. 4/16) entdeckt wurde. Die registrierten etwa 1 m breiten Mauerwerke stellen nur den Rest eines Komplexes dar, dessen Grundriß nicht im vollen Umfang festgestellt wurde, und von dem sich deutlicher zwei rechteckigen Räume mit einer entdeckten Nordostecke zeichnen (Abb. 4/6, 12).

Mittels der weiteren archäologischen im Raum westlich und nördlich vom Schloß situierten Sonden wurden Fundamente einer 1,6 breiten Mauerbefestigung gefunden, deren Zusammenhang mit der beschriebenen Bebauung auf Grund der Übereinstimmung des Bau- und Bindematerials (Abb. 4/18, 19) vorausgesetzt ist. Die Befestigung verlief in der Entfernung ungefähr 4–6 m vom Schloßgebäude. Eine

weitere zum nordöstlichen Schloßteil orientierte Sonde stellte einen Teil des nördlichen Befestigungsmauerabschnitts fest, der sich nach Südosten umkehrte (Abb. 4/20). Diese Befestigungsmauer wurde mit einer Brandschicht mit dem keramischen Material aus der 2. Hälfte des 15.–Anf. des 16. Jhs.) gedeckt. Erst nach dem Verfall der Befestigung wurde diese Schicht mit einem 5–6 m breiten Graben unterbrochen, der entlang der Befestigungslinie an der Außenseite führte (Abb. 4,6). Der Verlauf dieses Grabens andeutet, daß er an einen älteren zur gemauerten Befestigung gehörenden Graben anknüpfte, der später rekonstruiert, bzw. erweitert wurde.

Das gefundene Begleitungsmauerwerk aus dem archäologischen Sonden ermöglicht nicht, die Entstehung des befestigten Sitzes genau zu datieren. Die Keramik überschreitet nicht den Rahmen des 15. bis Anfang des 16. Jhs. (Abb. 8). Auch mit Rücksicht auf die Untergangsschicht und die Archivquellen kann man also den Aufbau des Sitzes im Verlaufe des 15. Jhs. voraussetzen.

Im Zusammenhang mit den Anfängen des befestigten Tieflandssitzes im Besitz der hiesigen Landadelleute ist es bei heutigem Erkenntnisstand problematisch, das gefundene 2 m breite Steinmauerfundament einzureihen, das vor der Südwestecke des Schlosses entdeckt wurde (Abb. 4/15). Das Mauerwerk ging in der Westfassadelinie nach Süden und in der Entfernung ca. 12 m bog nach Osten ab, hier unterbrach es das wahrscheinlich ältere beschriebene Mauerwerk (Abb. 4/16).

Während der zweiten identifizierten Bauetappe, die für den Sitz eine Belebungsperiode war, entstand ein 34 m langes und 8 m breites Eintraktgebäude mit der westlich–östlichen Orientierung. Dem in der ursprünglichen Höhe erhaltenen Trakt, der den vierräumigen Grundriss hatte, dominierte nur der dreiräumige Westteil mit Souterrain und weiteren drei oberirdischen Etagen (Abb. 4/3–5), wobei der Westteil nur Souterrain und Erdgeschoß hatte (Abb. 4/6–7).⁵ Der Haupteingang ins Objekt befand sich an der Südfassadeachse im Erdgeschoßniveau des erhöhten Traktteils. Der Eingang ins Souterrain wurde unter dem Haupteingang in der Südfassade situiert. Es erhielt sich ein primär eingesetztes halbkreisförmiges Steinportal mit dem abgeschrägten Gewände und mit der pyramidenförmigen Beendigung des rechteckigen Sockelteils der Profilierung (Abb. 7).

Der niedrigere östliche Traktteil entstand durch die Vergrößerung eines älteren Objekts nach Norden, wobei die älteren Konstruktionen in der Süd- und Ostwand zum Teil ausgenutzt wurden (Abb. 4/6,7). Die Morphologie der nur rau erhaltenen architektonischen Elemente und das archäologische Begleitungsmauerwerk aus den Sonden im Souterrain erlauben, diese Bauetappe nur annähernd zur Wende des 15. und 16. Jhs. zu datieren.

Weitere Umbauten hängen mit der Grundrißerweiterung, resp. mit der Bestärkung der Verteidigungsfähigkeit des spätgotischen Trakts zusammen. Diesen Zweck verfolgte auch der Zubau der zwei Türme an der Eingangssache von der Süd- und auch Nordseite. Der kleinere südliche Turm mit Außenmaßen 5,5×6,5 m verdeckte die ursprünglichen Eingänge ins Souterrain und Erdgeschoß (Abb. 4/10) und der mächtigere Turm an der Gegenseite mit Maßen 5,5×9 m umgab den Raum mit einem Brunnen (Abb. 4/2).

Der zugebaute Turm an der Südseite übernahm die Haupteingangsfunktion und ermöglichte die Krümmung der inneren Zugangskommunikation, womit die Verteidigungsfähigkeit auch verbessert wurde. Dieses Dreietagenobjekt mit den 1 m breiten Mauern, dessen Ecken mit gemeißelten Quadern armiert wurden, hatte Souterrain und zwei oberirdische Etagen, es war also um eine Etage niedriger als der Trakt.

Der Nordturm war wesentlich mächtiger – seine Mauern waren 1,4–1,6 m dick und seine Höhe erreichte das Niveau des Traktes, aus dem er auch zugänglich war.

Unterschiede zwischen beiden zugebauten Türmen, was Stärken der Mauerwerke, Verputzcharakter und verwendete Baumaterialien betrifft, belegen, daß sie in dem gewissen Zeitabstand einst gegen Hälfte des 16. Jhs. entstanden. Die Forschung beweist jedoch nicht, welcher von ihnen der erste und welcher der zweite war. Der befestigte Sitz gewann auf diese Weise den eigenartigen Grundriß – länglicher Trakt mit drei auffallenden turmartigen Zubauten an den Achsen der längeren Seiten des erhöhten Traktteils.

Durch die späteren Renaissancezubauten wurde der befestigte Sitz in Laskár erweitert und seine Befestigung verbessert. Vor allem wurde der längliche Trakt weiter nach Osten verlängert und mit einem kleineren Südostflügel ergänzt, womit die neue Bebauung in den Raum des zugeschütteten mittelalterlichen Grabens (Abb. 4/8, 13, 14) gelangte. Im westlichen Traktteil entstanden auch zwei kleine Flügel, und zwar durch die Vergrößerung des südlichen und des nördlichen Turms (Abb. 4/1, 2, 9, 10, 11). Die Höhen der einzelnen Bestandteile des ganzen Komplexes wurden in der Zeit der Renaissance vereinigt und um eine Dachmauer erhöht. Diese Dachmauer wurde abwechselnd mit spaltenartigen Schießscharten und elliptischen Lüftungsöffnungen mit gemalten graublauen Zierrahmen gegliedert.

Ein Gemälde, das im Erdgeschoßinterieur des ursprünglichen Südturms gefunden wurde⁷, half die beschriebenen Renaissanceherrichtungen, die das Aussehen des spätmittelalterlichen Landadelsitzes zum repräsentativen Schloß umwandeln, genauer datieren und den Charakter der neuen Außenbefestigung erklären. Das Gemälde mit der Datierung ins Jahr 1589 bildet höchstwahrscheinlich das stilisierte und schematisierte Schloßpanorama mit der Gemeinde Laskár im Vordergrund ab (Abb. 9). Das Schloß ist als ein Zweietagengebäude mit Walmdächer und zentralem Uhrturn mit doppeltem Zwiebeldach dargestellt. Die Fassade ist mit der Quaderung in den Ecken und mit Gesimsen verziert. Im Hintergrund sind an den Schloßseiten zwei Vieretagentürme mit Schießscharten und Zwiebeldächern gemalt. Den unteren Teil des Baues säumt eine Außenbefestigungsmauer mit der bogenförmigen Attika. Die Befestigungsmauer ist mit schlüsselförmigen Schießscharten gegliedert und in ihrer Mitte befindet sich das Haupteingangstor. In der

linken Mauerbeendigung befindet sich eine Bastion mit einem kleinen Wachturm an der Ecke. Von der Zeichnung schließen wir darauf, daß es sich um eine schematische Darstellung des Schlosses in Laskár nach dem beschriebenen Renaissanceumbau gegen Ende des 16. Jhs. handelt. Davon zeugt nicht nur die Zweietagendisposition des gemalten Gebäudes und die Zentrallage des Uhrturms, der im Barock zu einem Glockenturm umgebaut wurde, sondern auch die Befestigung mit Bastionen, die auch auf der Landkarte aus dem josephinischen Mappieren aus den Jahren 1782–1785 (Abb. 3) belegt ist. Nach dieser Landkarte umgab die Befestigung das Schloßgebäude von allem Seiten und hatte den regelmäßigen rechteckigen Grundriß. An den Befestigungsecken sind vorspringende Bastionen abgebildet. Nach der Beschreibung der Schloßbefestigung aus dem J. 1788 bestand sie sogar aus zwei Mauern, zwischen den sich ein Wassergraben befand (Kubasák 1976, 28). Die Zeichnung auf der Landkarte zeigt, daß die Befestigungsmauer mit den Bastionen die Außenbefestigung darstellte, weil die weitere gezeichnete Mauer das Schloß im kleineren Abstand umgab.

Die archäologischen Sonden, die in der Schloßumgebung situiert wurden, um den Verlauf der Renaissancebefestigung festzustellen, ermittelten ein 1,5 m breites Mauerwerk in der Entfernung von ca. 26 m südlich vom Schloß (Abb. 4/17). Im Profil der Ausgrabung wurde ein an der Maueraußenseite situierter Graben registriert. Es handelte sich also wahrscheinlich um eine innere Mauer, die den angeführten Wassergraben begrenzte. Eine weitere Sonde östlich vom Schloß entdeckte den Graben gemenisam mit der äußeren ca. 16 m von der Ostfront entfernten Mauer (Abb. 4/21).

Im Verlauf des 17. Jhs. wurde das Schloß zum Besitz von Andrej Vitáloš (Kubasák 1976, 28). Wahrscheinlich der neue Besitzer ergänzte die südliche Eingangsfront mit einer etagenförmigen Arkadenlogie, um das Schloß mehr repräsentativ zu machen.

Den Charakter einer Festung erhielt sich das Schloß bis Ende des 18. Jhs., als es im Spätbarockstil umgebaut wurde. Nach den Archivquellen wurde im J. 1799 die innere Grabenmauer beseitigt, und der Graben wurde trockengelegt und in einen Garten und Park umgestaltet. Weiter wird die Liquidierung der Fallbrücke und des kleinen Eingangsturms im Umfang der äußeren Mauer angeführt. Während der Umgestaltung wurde auch eine neue Zugangsbrücke mit zwei Bögen gebaut (Sedlák–Melníková–Đurina 1976, 84–85).

Gegen Hälfte des 19. Jhs. bekamen die Fassaden ihre letzte Gestalt vor der Assanierung des Schlosses, als es der Familie Tarnóczy gehörte.

Abbildungen:

1. Gesamtanblick – Schloß vom Süden vor der Assanierung. Foto M. Bóna V/97.
2. Gesamtanblick – Schloß vom Süden nach der Assanierung. Foto S. Zrubcová X/99.
3. Laskár auf der Militärlandkarte aus den Jahren 1782–1785. Kriegsarchiv Wien.
4. Grundriß des Schlosses mit der Bezeichnung der archäologischen Sonden (1: 15. Jh., 2: Wende 15./16. Jh., 3: Hälfte des 16. Jhs., 4: Ende des 16. Jhs., 5: archäologische Sonde). Zeichnung M. Bóna.
5. Souterrain, Raum Nr. 7, entdecktes Fundamentmauerwerk der Nordwand aus der ältesten Baustappe. Foto S. Katkin VIII/98.
6. Schnitt 1/98 – Ostprofil der Sonde. Zeichnung S. Katkin.
7. Das spätgotische Eingangsportal ins Souterrain. Zeichnung M. Bóna.
8. Keramikauswahl. Zeichnung S. Katkin.
9. Das Schloß auf der Wandgemälde aus dem J. 1589. Zeichnung M. Bóna.